

Albina AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

LAURYNOS IVINSKIO MINERALOGIJOS NAUJADARAI

Lauryno Ivinskio (1810–1881), vieno iš pirmųjų XIX a. lietuviškų gamtos mokslų terminų kūrėjų, botanikos ir mikologijos terminai jau šiek tiek nagrinėti¹, o šiame straipsnyje aptariami L. Ivinskio sudaryti mineralų pavadinimai.

Mineralogijos terminus L. Ivinskis pateikė rankraščio „Prigimtūmenė“ pirmojoje dalyje. Kaip buvo rašyta², yra išlikę du minėto mokslinio veikalo pirmosios dalies variantai: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne saugomos „Žemėtros“, o Lenkijos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne Krokuvoje – „Žemėmina“. Ir vieno, ir kito rankraščio pagrindinės dalys, kuriose aprašoma negyvoji gamta, beveik nesiskiria, tad straipsnyje aptariami mineralų pavadinimai paimti iš Vilniuje saugomo rankraščio.

„Žemėtrų“ apraše L. Ivinskis pateikė per 400 geografijos ir mineralogijos terminų, prie kiekvieno lietuviško termino duodamas lotyniškus, daug kur lenkiškus ir vokiškus atitikmenis, pvz.: **bōraksas**, lot. *Chrysocolla*, lenk. *Borax*, vok. *Der Borax* Pr 36; **sidābras**, lot. *Argentum*, lenk. *Srēbro*, vok. *Das Silber* Pr 37. Minėtoje dalyje L. Ivinskis

¹ Žr. Jankevičius K., Jankevičienė R. Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botanikos terminijos srityje. – *Botanikos klausimai* 2, Vilnius, 1962, 151–163; Aukšoriūtė A. L. Ivinskio „Prigimtūmenės“ taksonų pavadinimai. – *Terminologija* 2, Vilnius, 1995, 58–65; Aukšoriūtė A. Lauryno Ivinskio „Prigimtūmenės“ sistematikos kategorijų pavadinimai. – *Lauryno Ivinskio kalendoriaus 150-mečiui: Straipsniai ir dokumentai*, Vilnius, 1997, 33–39; Jankevičienė R. Laurynas Ivinskis – augalų lietuviškųjų vardų kūrėjas. – *Lauryno Ivinskio kalendoriaus 150-mečiui: Straipsniai ir dokumentai*, Vilnius, 1997, 40–46; Aukšoriūtė A. L. Ivinskio mikologijos terminai. – *Terminologija* 7, Vilnius, 2000, 48–58.

² Žr. Aukšoriūtė A. Lauryno Ivinskio rankraščiai Krokuvoje. – *Terminologija* 5, Vilnius, 1998, 102–110; Aukšoriūtė A. Terminologinis Lauryno Ivinskio palikimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, Vilnius, 1998, 32–40.

kio pateikti naujadarai sudaro per penktadalį visų šios dalies apraše pateiktų terminų.

Dauguma L. Ivinskio sudarytų mineralų pavadinimų yra pateikta „Lietuvių kalbos žodyne“ su vienintele nuoroda, kad žodis paimtas iš L. Ivinskio raštų. Lyginant šiuos LKŽ pateiktus mineralų pavadinimus ir „Prigimtūmenės“ pirmosios dalies terminus, darosi aišku, jog į LKŽ įtraukti L. Ivinskio mineralų pavadinimai ir yra būtent iš šio jo darbo.

Siek tiek daugiau nei pusę L. Ivinskio naujadarų sudaro vediniai, o likusią dalį – dūriniai. Vedinių grupėje daugiausia sudaryta priesagų vedinių – keturi penktadaliai. Priešdėlių ir galūnių vediniai kartu sudaro tik vieną penktadalį visų vedinių.

Priesagų vediniai

L. Ivinskis mineralams pavadinti dažniausiai vartojo priesagą *-enis, -enė*. Su šios priesagos variantu *-enis* sudaryta 16 vedinių, pvz.: *dervenis* ~ *derwēnis*³, lot. *Porphyrites piceus*, *Picites seu Lapis piceus*, lenk. *Smółowiec*, vok. *Pechstein* Pr 22 (: *derva*), plg. *porfyrantai* ChTŽ; *jakšenis* ~ *jakšzēnis*, lot. *Axinites rhomboides*, lenk. *Axynit*, vok. *Axinit* Pr 18 (: *jakšis* „kirvis“ LKŽ IV), šio vedinio motyvacija ir pamatas pakeisti (lot. *axinites*; gr. *axon* „ašis“), plg. *aksinitas* ChTŽ; *popierenis* ~ *popierēnis* arba *kašnākīmšztis*, lot. *Asbestus papyraceus vel suberosus*, vok. *Der Papierasbest oder Bergkork* Pr 25 (: *popierius*), plg. *asbestos* ChTŽ; *ratenis* ~ *ratēnis*, lot. *Actinotus*, lenk. *Promieniec*, vok. *Der Strahlstein* Pr 24 (: *ratas*), plg. ? *aktinolitas* ChTŽ; *rievenis* ~ *riewēnis*, lot. *Stearochalyx*, lenk. *Dolomit*, vok. *Der Dolomit* Pr 31 (: *rievė*), plg. *rievēnis* I „dolomitas“ LKŽ XI; *sviestenis* ~ *swiestēnis*, lot. *Alumen butyraceum*, lenk. *Masło górne*, vok. *Bergbutter* Pr 36 (: *sviestas*), plg. ? *alūnitas* ChTŽ; *taukenis* ~ *taukēnis*, lot. *Oreostear*, lenk. *Talkowiec*, vok. *Der Talk* Pr 28 (: *taukai*), plg. 1 *tálkas* DŽ⁴, NdŽ, TŽŽ, MedŽ 531, LTE VII 275; *Ser* „labai minkštas riebus mineralas – vandenin-

³ Pirmiausia pateikiami terminai, perrašyti bendrine kalba, o po tildės teikiami lietuviški pavadinimai ir jų atitikmenys kitomis kalbomis taip, kaip rašė L. Ivinskis.

⁴ Sutrumpinimai pateikiami iš „Lietuvių kalbos žodyno“ (I – Ivinskis).

gasis magnio silikatas, vartojamas medicinoje, kosmetikoje ir technikoje“ LKŽ XV; *titnagenis* ~ *titnagėnis*, lot. *Schistus Lydius*, lenk. *Kamień Lydijski*, vok. *Kieselschiefer* Pr 5 (: *titnagas*), plg. *titnagenis* I „titnago skalūnas“ LKŽ XVI ir kt.

Du šios priesagos vedinius L. Ivinskis sudarė, pamatiniais žodžiais paėmęs savo paties sudarytus vedinius, pvz.: *palakštenis* ~ *palakšztėnis*, lot. *Atizoës Lepidolithus*, lenk. *Lepidolit*, vok. *Lepidolith* Pr 26–27 (: *pālakšztis* arba *palakstis*, lot. *Atizoës micans* Pr 26), plg. *lepidolitas* ChTŽ; *rašmenis* ~ *raszmenis*, lot. *Schistus tabularis*, lenk. *Łupek pi-sarski* Pr 4 (: *raszmuo*, lot. *Graphites* Pr 17).

Kitų priesagos *-enis* vedinių pamatiniai žodžiai ne visiškai aiškūs, pvz.: *plostenis* ~ *plostėnis*, lot. *Hydrargyrus argentosus*, lenk. *Amalgama*, vok. *Das Amalgam* Pr 37 (: *plostekė*? žr. *plostėkė* 1) [K], Jn (Kv), J „skeveldra, atplaiša“. 2) J „plokštė“. 3) J, Vdk „skiltelė“ LKŽ X, šiuo atveju galėjo būti dezintegracija – praleista pamatinio žodžio priesaga), plg. *amalgamà* „metalo tirpalas gyvsidabryje“ ChTŽ; *tirptenis* ~ *tirptėnis*, lot. *Basanites columnaris*, lenk. *Bazalt*, vok. *Basalt* Pr 7 (: *tirpti*), plg. *bazáltas* ChTŽ, šiame vedinyje prieš priesagą esantį priebalsį *t* L. Ivinskis galėjo paimti iš bendraties priesagos, arba iš kitų pamatinių kamienų, pvz.: *swiestėnis*, *palakšztėnis*, nes priesagos ir kamiengalio susidūrimo vietoje esantis tas pats priebalsis galėjo paslėpti priesagos ribas ir L. Ivinskis šiuo atveju suvokė turįs priesagą su *t*.

Priesagos varianto *-enė* vedinių L. Ivinskis pateikė tik keletą, pvz.: *paskandenė* ~ *paskandenė*, lot. *Diluvialia*, lenk. *Pokłady napływowe*, vok. *Fluthland* (*uolas pasidariuses nuog paskandos metu*) Pr 7 (: *paskanda*, žr. LKŽ IX); *sanpuvenė* ~ *sanpuwėnė*, lot. *Stagnigena*, vok. *Tertiär oder Molassegebirge* Pr 6–7 (: *supuvo*); *vyšnenė* ~ *wisznėnė*, lot. *Cererium*, lenk. *Kamień Ceresowy*, vok. *Cerinstein* Pr 42 (: *vyšnia*); *žemčiūgenė* ~ *žemčiūgėnė*, lot. *Atizoës Margarites*, lenk. *Margaryt albo perłowiec*, vok. *Der Perlglimmer* Pr 27 (: *žemčiūgas* „perlas“).

Kitų priesagų vedinių mineralams pavadinti L. Ivinskis pateikė nedaug. Keleto priesagų vedinių rasta tik po tris ar du, pvz.:

-ėtras: *akėtras* ~ *akiėtras*, lot. *Phlegraeus pyropoeciloides*, lenk. *Trachit*, vok. *Trachyt* Pr 7 (: *akis*), plg. *trachitas* „netolygiai grūdėtos sandaros koryta efuzinė uoliena“ ChTŽ; *skylėtras* ~ *skiliėtras*, lot. *Calx*

Tophus, lenk. *Tuf wapienny*, vok. *Kalktuff* Pr 30 (: *skylė*), plg. *skilietras* LMD (I) geol. „kalkinis tufas“ LKŽ XII, *tūfas* „vulkaninės kilmės lengva akyta uoliena“ ChTŽ; *žalėtras* ~ *žaliėtras*, lot. *Atizoës Chloauges*, lenk. *Chloryt*, vok. *Der Chlorit* Pr 27 (: *žalias*), plg. *chloritas* ChTŽ. Priesagą *-ėtras* reikėtų laikyti L. Ivinskio vartota individualia priesaga, kurią jis, matyt, mėgo ir su ja sudarė ne tik šiuos mineralų pavadinimus, bet ir bendrą jau minėtą mineralogijos pavadinimą – *žemėtros* (: *žemė* + *-ėtros*) bei keletą augalų pavadinimų, pvz.: *ankštėtras* ~ *ankšziėtras*, lot. *Lomentaria* Pr 93; *buožėtras* ~ *bužiėtras*, lot. *Cephalotrichum* Pr 53; *kaišėtras* ~ *kajšziėtras*, lot. *Naematelia* ir kt.

-menis: *baltmenis* ~ *baltmėnis*, lot. *Astroites foliatus*, lenk. *Albit*, vok. *Albit* Pr 22–23 (: *baltas*), plg. *albītas* ChTŽ; *pilkmenis* ~ *pilkmenis*, lot. *Grammatias griseus*, lenk. *Coizitis (Zoisit)*, Pr 23 (: *pilkas*), plg. *coizitas* ChTŽ. Priesaga *-menis* yra gana reta ir paprastai žinoma tik tarmėse, tačiau L. Ivinskio naujadaruose dažnai pasitaikanti.

-mina: *gelžmina* ~ *gelžmina*, lot. *Metalla*, lenk. *Kruszec*, *metalle*, vok. *Die Metalle* Pr 36 (: *gelžis*, žr. DūnŽ), plg. *gelžmena* I neol. „metalas“ LKŽ III; *šarmina* ~ *szārmina*, lot. *Natrum*, lenk. *Natron*, vok. *Mineralkali* Pr 36 (: *šarmas*), pateikti ir sinonimai: *paprastaj wadinas soda arba miltena* Pr 36, plg. *natris* ChTŽ. Priesaga *-mina* yra žemaitiškas priesagos *-mena* variantas⁵.

-ainis: *mielainis* ~ *miėlajnis*, lot. *Cyanoïdes pseudo-sapphirus*, *Cyanites*, lenk. *Cyanit*, vok. *Cyanit oder Disthen* Pr 23 (: *mielas*, žr. 1 *miėlas* 1) SD 59, [K], Kv, Rt, J. Jabl „gipsas, klintas“. 2) Kos 48, SD 113, J „kreida“ LKŽ VIII); *ragainis* ~ *ragājnis*, lot. *Silex corneus*, lenk. *Rogowiec*, vok. *Hornstein* Pr 21 (: *ragas*), plg. 1 *ragaīnis* I, DŽ¹ „kalnų uoliena – junginys molingų uolienu, granito ir kitų medžiagų“ LKŽ XI.

-einis: *ledeinis* ~ *ledejnis*, lot. *Coagulum saxeum*, lenk. *Kryolit*, vok. *Der Kryolith* Pr 35 (: *ledas*), plg. *kriolitas* ChTŽ; *lapeinis* ~ *lapejnis*, lot. *Actinotus virgulatus*, *Anthophyllites*, lenk. *Anthophyllit*, vok. *Anthophyllit* Pr 24 (: *lapas*), plg. *antofilitas* ChTŽ.

⁵ Žr. Grinaveckis V. *Lietuvių tarmės: Fonetika. Morfologija*, Vilnius, 1991, 16; Vitkauskas V. *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai ir jų svyravimas: Habilitacinis darbas*, Vilnius, 1999, 44–45.

Kai kurių priesagų vedinių mineralams pavadinti rasta tik po vieną, pvz.:

-*eitas*: *lašineitis* ~ *lašzinėjtis*, lot. *Steatites communis*, lenk. *Steatyt czyli słoniniec*, vok. *Der Speckstein* Pr 29 (: *lašiniai*), plg. *steatitas* ChTŽ. Kaip rašė P. Skardžius, priesaga -*eita*- labai reta, dažniausiai vartojami vediniai su priesaga -*ietis*, tačiau yra vedinių ir su -*ei*-, priesagoje dar nepavirtusių į -*ie*-⁶.

-*ėtis*: *molėtis* ~ *mòlietis*, lot. *Schistus orgillaceus*, lenk. *Łupek gliniany miękki*, vok. *Schieferthon* Pr 26 (: *molis*). Šios priesagos vedinių mūsų kalboje taip pat yra nedaug ir beveik visi, kaip ir šiuo atveju, darybiškai gali būti susieti su daiktavardžiais.

-*ininkas*: *stiklininkas* ~ *stiklinīnkas* arba *atgires*, lot. *Antimonium*, lenk. *Antymon*, vok. *Spiesglanzmetall* Pr 40 (: *stiklas*), plg. 1 *stiklinīnkas* (-*inykas* Kos 122). 2) Kos 122, I, J, NdŽ „arsenas“ LKŽ XIII; lenk. *antymon* – chem. „stibis“. Šios priesagos vediniais dažniausiai pavadinami asmenys, o įvairiems negyviems daiktams pavadinti, kaip yra šiuo atveju, ji vartojama rečiau.

-*ūnas*: *ragūnas* ~ *ragūnas* bazaltinis, lot. *Actinotus basaniticus*, lenk. *Rogowiec bazaltowy*, vok. *Die basaltartige Hornblende* Pr 24 (: *ragas*).

-*uonis*: *baltuonis* ~ *bāltuōnis*, lot. *Oritis alcalinus*, *Leucites*, lenk. *Leucyt*, vok. *Der Leucit* Pr 23 (: *baltas*), plg. *baltuonis* I „toks mineralas, leucitas“ LKŽ I.

-*oklis*: *smirdoklis* ~ *smirdoklis*, lot. *Dysodes*, *Lapis suilius*, lenk. *Kamień śmierdzący*, vok. *Der Stinkstein* Pr 31 (: *smirda*).

-*muo*: *rašmuo* ~ *raszmuo*, lot. *Graphites*, lenk. *Ołówek*, vok. *Graphit*, *Reissblei* Pr 17 (: *rašė*), plg. *grafitas* „kristalinė heksagoninės sistemos anglies atmaina“ ChTŽ.

-*snis*: *tirpsnis* ~ *tirpsnis*, lot. *Ryax*, lenk. *Lawa*, vok. *Lava* Pr 7 (: *tirpo*), pateiktas paaiškinimas: *isztirpitas o užszaluses uołas* Pr 7, plg. *tirpsnis* I „lava“ LKŽ XVI.

Priesagų -*enis*, -*ėtras*, -*mina*, -*ainis*, -*einis*, -*eitas*, -*ėtis*, -*ininkas* ir -*ūnas* vedinių pamatiniai žodžiai dažniausiai yra daiktavardžiai,

⁶ Skardžius P. *Rinktiniai raštai: Lietuvių kalbos žodžių daryba* 1, Vilnius, 1996, 360–361.

-*menis*, -*uonis* vedinių – būdvardžiai, o priesagų -*oklis*, -*muo* ir -*snis* vedinių pamatiniais žodžiais paimtos veiksmazodžio formos, taigi mineralams pavadinti daugiausia priesagų vedinių sudaryta iš daiktavardžių, vediniai iš būdvardžių ir veiksmazodžių – retesni.

Priešdėlių vediniai

L. Ivinskis mineralams pavadinti sukūrė tik keletą priešdėlių vedinių. Jie sudaryti su priešdėliais *pa-*, *pro-*, *san-*, pvz.:

pa-: *paanglenis* ~ *paqnglenis*, lot. *Caementum carbonaceum*, vok. *Keupersandstein* Pr 6 (: *qnglėnis*, lot. *Carbonicums* Pr I Kr 11); *palakštis* ~ *pàlakšztis* arba *palākstis*, lot. *Atizoës micans*, lenk. *Mika*, vok. *Der Glimmer* Pr 26 (: *lakštas*), plg. *palakštis* I žr. *palakštė* LKŽ IX, *pàlakštė* Šts „žerutis, žeručio plokštelė, lakštelis akmenyje“ LKŽ IX.

pro-: *prokalkis* ~ *pròkalkis*, lot. *Lychnites versicolor*, lenk. *Wapień przechodowy*, vok. *Uebergangskalkstein* Pr 5 (: *kalkis*), plg. *prókalkis* I „kalkakmenis“ LKŽ X; *prorievis* ~ *pròriewis*, lot. *Schistus transitorius*, lenk. *Łuppek przechodni*, vok. *Uebergangsschiefer* Pr 5 (: *rievė*), plg. *próriewis* I „skalūnas (?)“ LKŽ X.

san-: *sankuolis* ~ *sánkuolis* sūnkesis, lot. *Barylithus lamelliformis*, lenk. *Spat ciężki*, vok. *Schwerspath* Pr 34 (: *kūlys*). Šiam vediniui L. Ivinskis pamatiniu žodžiu paėmė žemaitišką žodį *kūlys*, o vedinyje parašytas *uo* yra hipernormalizmas, plg. *kūlis* DŽ, BŽ 195, Š, *kūlys* Pp, Krkl, Lž; IM 1858, 46, Kos 121 „akmuo“ LKŽ VI.

Visi L. Ivinskio priešdėlių vediniai turi būdingą priešdėlinių daiktavardžių galūnę -*is*.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, L. Ivinskis sukūrė naujadarų ne tik su dariausiu dabartinės bendrinės kalbos ir terminų darybos priešdėliu *pa-*, bet ir su daug rečiau vediniuose pasitaikančiais *pro-* ir *san-*. Tai rodo, kad L. Ivinskis, sudarydamas ir priešdėlinius naujadarus, nevengė gana retų darybos formantų.

Vienas pavadinimas sudarytas su priešdėliu ir priesaga kartu: *pro-baltmis* ~ *pròbàltmis*, lot. *Oritis leucitoïdes*, lenk. *Pro-leucyt*, vok. *Analzim* Pr 23 (*pro-* + *baltas* + *-mis*).

Galūnių vediniai

Pirmojoje „Prigimtūmenės“ dalyje trečiąją vedybos būdą – galūnių darybą – L. Ivinskis naudojo tik dviem pavadinimams sudaryti:

girnis ~ *girnīs*, lot. *Pyropoecilos foliaceus*, lenk. *Gnejs*, vok. *Gneuss* Pr 3 (: *girna*), plg. *gneīsas* „metamorfinė juostuotos (gneisiškos) struktūros uoliena, susidariusi iš putnagų, kvarco ir kitų mineralų“ ChTŽ; *trąšis* ~ *trąšzīs*, lot. *Chromium*, lenk. *Chrom*, *Nadelerz* Pr 42 (: *trąšus* „glaudus, tankus“), plg. *chròmas* ChTŽ.

Abu naujadarai yra galūnės *-is* vardažodžių vediniai. L. Ivinskis naudojo vieną iš dariausių galūnės *-is* tipų, o pamatiniais žodžiais ėmė daiktavardį ir būdvardį.

Dūriniai

Dūriniai paprastai skirstomi pagal tai, iš kurios kalbos dalies yra atsiradęs jų antrasis sandas. Visi L. Ivinskio sudurtiniai mineralų pavadinimai turi antrąjį daiktavardinį sandą, išskyrus vieną dūrinį, kurio antrasis sandas yra būdvardinis.

L. Ivinskis sudarė 41 dūrinį su antruoju daiktavardiniu sandu. Šiuos naujadarus galima aptarti pagal tai, iš kurios kalbos dalies yra atsiradęs jų pirmasis sandas (iš daiktavardžio, būdvardžio ar veiksmažodžio).

Rasti 23 dūriniai, sudaryti iš dviejų daiktavardžių. Šešių terminų antrasis sandas yra žemaičių žodis *kūlys* „akmuo“, tik neaišku, kodėl L. Ivinskis pateikė jį kaip kamieno *a* žodį, pvz.: *akmenis arba kuotaj*, lot. *Fossilia terrena*, lenk. *Ziemie i kamienie*, vok. *Erdige Fossilien* Pr 17. Kaip matyti iš šio pavyzdžio, L. Ivinskis pagrindiniu terminu laikė žodį *akmuo* ir toliau jį darbe vartojo (*akmenis brąngiejęj* Pr 17), o sudurtiniams terminams sudaryti pasirinko žemaitišką sinonimą. Žodyje *kuotaj* L. Ivinskio parašytą dvibalsį *uo* reiktų laikyti hipernormalizmu. Žodis *kūlys* yra savitas žemaičių žodis. „Šis pajūriškių dūnininkų, Kvėdarnos ir Švėkšnos dūnininkų ir daugumos donininkų šnektų žodis buvo vartojamas ir iš to krašto kilusių autorių – A. Pabrėžos, S. Daukanto, A. Kosaževskio – raš-

tuose⁷. Jis randamas daugelyje tautosakos rinkinių, A. Juškos, J. Šlapelio, M. Niedermanno ir kituose žodynuose. Dabar L. Ivinskio gimtojoje šnektoje žodis *kūlys* yra vartojamas junginyje *girnų kūlys* arba *girnakūlis*. Galbūt dabartinis žodžio *kūlys* arealas neatitinka seniau buvusio, tačiau L. Ivinskis greičiausiai žinojo ne tik žodį *girnakūlis*, bet, gyvendamas Rietave, girdėjo ir žodį *kūlis* vartojamą reikšme „bet koks akmuo“. Tiek *girnakūlis*, kurį L. Ivinskis rašė su pakeista galūne -as: *girnakuolas* ~ *girnākuolas*, lot. *Pyropoecilos granites*, lenk. *Granit* Pr 3, tiek *kūlis* visame vartojimo areale turėjo galūnę -is ar -ys. Taigi apsirikti ir parašyti kitą žodžio *kūlis* galūnę dėl nežinojimo L. Ivinskis negalėjo, o kodėl jis taip parašė, lieka neaišku.

Du dūrinius L. Ivinskis sudarė su būdinga sudurtinių daiktavardžių galūne -is: *rauplakuolis* ~ *rauplākuolis*, lot. *Variolites*, lenk. *Ospowiec*, vok. *Variolith* Pr 22 (: *rauplės, kūlys*), plg. lenk. *ospa* – „raupai, rauplės“; *žirnakuolis* ~ *žirnākuolis*, lot. *Arragonites pisiformis*, lenk. *Arragonit grochowaty*, vok. *Erbsenstein* Pr 31 (: *žirnis, kūlys*), plg. *aragonitas* ChTŽ, vok. *die Erbse* – „žirnis“, vok. *der Stein* – „akmuo“.

Kitų dūrinių su antruoju sandu *kūlys* galūnė yra -as, pvz.: *anglėkuolas* ~ *angliėkuolas*, lot. *Lithoxylon*, *Petrosilex xyloideus*, lenk. *Drzewo skamieniale w rogowiec*, vok. *Holzstein* Pr 21 (: *anglės, kūlys*); *derwakuolas* ~ *derwākuolas*, lot. *Picites*, *Porphyrites piceus*, lenk. *Smółowiec*, vok. *Pechstein* Pr 7 (: *derva, kūlys*), plg. *porfyrītai* ChTŽ, lenk. *smółowiec* – „degutas“, vok. *das Pech* – „derva, degutas“, šis naujadaras laikytinas jau minėto priesagos -enis vedinio *dervenis* sinonimu, nes kitų kalbų atitikmenys tokie pat; *gaurakuolas* ~ *gaurākuolas*, lot. *Natrolithus*, lenk. *Natrolit*, vok. *Der Natrolith* Pr 25 (: *gaurai, kūlys*), plg. *natrolitas* „šviesus, plaušiškas mineralas“ TŽŽ; *laukakuolas* ~ *laukākuolas*, lot. *Feldspathum*, lenk. *Feldspat*, vok. *Feldspath* Pr 3 (: *laukas, kūlys*), plg. *pūtnagai* „feldšpatai, lauko špatai, silikatų klasės mineralų grupė“ ChTŽ, vok. *der Feldspat* – „lauko

⁷ Vitkauskas V. Apie kai kurių žemaitiškų žodžių vartojimą. – *Lietuvių kalbotyros klausimai: Lietuvių kalbos leksikos raida* 8, Vilnius, 1966, 160.

špatas“. Visus minėtuosius dūrinius, išskyrus *gaurakūlą*, L. Ivinskis greičiausiai sudarė sekdamas kitų kalbų atitikmenimis.

Šiai grupei skirtini ir du pavadinimai, kurių pirmąjį sandą autorius pasiskolino iš kitų kalbų atitikmenų: *amazonkuolas* ~ *amazōnkuolas*, lot. *Astrios Amazonicus*, lenk. *Feldspat Amazoński*, vok. *Amazonenstein* Pr 22; *sprudelkuolas* ~ *sprudëlkuolas*, lot. *Arragonites*, lenk. *Arragonit sprudlowy*, vok. *Sprudelstein* Pr 31.

Visi šie naujadarai turi nebūdingą bendrinei lietuvių kalbai galūnę -as, mat didžiausia sudurtinių daiktavardžių dalis turi galūnes -is (retokai -ys) arba -ė. Kitokias galūnes turintys šios rūšies dūriniai yra be galo reti⁸.

Prie dūrinių, kurių antrasis sandas yra žemaičių daiktavardis *kūlys*, minėtini ir du naujadarai su antruoju sandu *akmuo*: *kosakmenis* ~ *kosakmenis*, lot. *Stipteriacites*, *Alumen calcareus aluminaris albus*, lenk. *Kamień ahunowy*, vok. *Der Alaunstein* Pr 35 (: *kosas*, *akmuo*), plg. *kōsas* Als, Kv, J, M, BS 101, Vkš, žr. *kvosas* LKŽ VI, *kvōsas* (lenk. *kwas*) „alūnas“ LKŽ VI; *arlagelžis*, *arlaakmenis* ~ *arlāgelžis* arba *arlāakmenis*, lot. *Ferrum aëtites*, lenk. *Żelazo gliniaste nerkowe*, vok. *Die Esenniere oder der Adlerstein* Pr 39 (: *arlas*, *gelžis*; *arlas*, *akmuo*), plg. *arlaakmenis* I; žr. *arlagelžis* LKŽ I, *arlagelžis* (hibr.) I min. „lot. *ferrum aëtites*“ LKŽ I, vok. *der Adler* – „erelis“, vok. *der Stein* – „akmuo“. Dūrinį *arlaakmenis* L. Ivinskis pateikė kaip sinonimą. Šie pavyzdžiai rodo, jog L. Ivinskis, sudarydamas sudurtinius daiktavardžius, vartojo ne tik žemaičių žodį *kūlys*, bet ir didesnėje Lietuvos dalyje vartojamą – *akmuo*.

Penkių terminų antrasis sandas yra žemaičių vartojamas žodis *gelžis* (žr. *gelžis*, -ies „geležis“ DūnŽ, LKŽ III), pvz.: *auksagelžis* ~ *auksagelžis*, lot. *Ferrum sulphuratum seu Pyrites*, lenk. *Piryt żelazny*, vok. *Schwefelkies* Pr 38 (: *auksas*, *gelžis*), plg. *auksagelžis* I chem. „sieros ir geležies junginys; piritas“ LKŽ I, *piritas* [gr. *pyritēs* (*lithos*) – „ugninis akmuo“] „šviesiai geltonas mineralas“ TŽŽ; *deguongelžis* ~ *deguongelžis*, lot. *Ferrum phosphoratum*, lenk. *Fosforan żelaza*, vok. *Phosphorsäure* = *Eisen* Pr 39 (: *deguonis*, *gelžis*); *piengelžis* ~ *piengelžis*,

⁸ Keinys St. Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba, Šiauliai, 1999, 73.

lot. *Lycchalcos*, *Scheelium ferrugineum*, lenk. *Wolfram*, vok. *Wolframmetall* Pr 42 (: *pienas*, *gelžis*), plg. *piengelžis I* „volframas“ LKŽ IX, *volfrāmas* [vok. *der Wolf* – „vilkas“ + *der Rahm* – „puta“] „chem. elementas W, atom. Nr. 74; metalas“ TŽŽ; *rašmuogelžis* ~ *raszmuogelžis*, lot. *Ferrum rubrica*, lenk. *Żelazo rubryka*, vok. *Röthel* Pr 39 (: *raszmuo*, lot. *Graphites* Pr 17, *gelžis*); *stiklagelžis* ~ *stiklagelžis*, lot. *Ferrum niteus*, *ferrum specular*, lenk. *Żelazo błyszczące*, vok. *Der Eisenglanz* Pr 38 (: *stiklas*, *gelžis*), plg. vok. *Eisenglanz* – min. „hematitas, geležies blizgis“.

L. Ivinskis dūrinius su antruoju sandu *gelžis* sudarė kai kurioms jo išskirtoms geležies rūšims pavadinti. Šiuos naujadarus jis tikriausiai kūrė savarankiškai, pagal panašumą pavadindamas įvairias geležies rūšis ar kitus mineralus, o ne sekdamas kitų kalbų atitikmenimis. Terminu *piengelžis* jis pavadino ne geležies rūšį, o kitą metalą – volframą.

Autorius pačiai geležiai pavadinti pateikė du sinonimus, žodį *gelžis* nurodydamas antruoju, pvz.: *gelažis*, *gelžis* ~ *gelažis arba gelžis*, lot. *Ferrum*, lenk. *Żelazo*, vok. *Das Eisen* Pr 38, plg. *geležis 2*) „Fe lydinių su nedideliu kitų elementų kiekiu buitinis pavadinimas“ ChTŽ.

Žodį *gelžis* L. Ivinskis vartojo ir sudėtiniuose terminuose, kuriais jis įvardijo kitas geležies rūšis, pvz.: *gelžis gelswasis*, lot. *Ferrum badium*, *ferrum oxygenatum fuscum* Pr 38; *gelžis paprastasis*, lot. *Ferrum nativum* Pr 39; *sąnkolinis gelžis*, lot. *Ferrum carbonatum* Pr 38–39 ir kt.

Trečiajai grupei skirtini dūriniai, pavadinantys įvairias skalūno rūšis, o jų antruoju sandu pateiktas daiktavardis *skiltis 4*) „atskeltas gabalas, atskala, nuolauža, atšaiža“ M, Vžns, S. Dauk, BsP II 146 LKŽ XII, plg. *skalūnas* „į plonas plokšteles skylanti nuosėdinė metamorfinė uoliena“ ChTŽ. Šios grupelės dūrinių pavyzdžiai: *kosa-skiltis* ~ *kosaskiltis*, lot. *Schistus aluminosus*, lenk. *Łupek alunowy*, vok. *Alaunschiefer* Pr 26 (: *kosas*, *skiltis*); *rašmuoskiltis* ~ *raszmuoskiltis*, lot. *Schistus pictorum*, *Schistus graphicus*, vok. *Zeichenschiefer*, *paprastaj juodkreidė* Pr 26 (: *raszmuo*, lot. *Graphites* Pr 17, *skiltis*), plg. *juodkreidė* „rašomoji lentelė“: *Juodkreidė, arba rašmuoskiltis I* LKŽ IV. L. Ivinskio pateikto sinonimo *juodkreidė* pirmasis sandas yra būdvardis; *ugnienskiltis* ~ *ugnienskiltis*, lot. *Schistus glisceus*, *Schistus bitumi-*

nosus Pr 26 (: *ugnis, skiltis*), plg. *degūsis skalūnas* „kukersitas, bituminis skalūnas – molinga titnaginė uoliena, turinti iki 80% organinių medžiagų“ ChTŽ; *molaskiltis* ~ *molāskiltis*, lot. *Schistus communis*, *Argillosus*, lenk. *Łupek gliniany*, vok. *Thonschiefer* Pr 26 (: *molis, skiltis*), plg. *molaskiltis* I neol. „molio skalūnas“ LKŽ VIII, lenk. *gliniany* – „molinis“, prie šio termino minėtinas ir dar vienas dūrinys: *skilt-molis* ~ *skiltmolis*, lot. *Schistus communis, mensalis, tegularis, durus*, lenk. *Łupek gliniany*, vok. *Thonschiefer* Pr 4 (: *skiltis, molis*), plg. *skilt-molis* I „molio skalūnas, ppr. vartojamas rašyti“ LKŽ XII. Kaip matyti, šis dūrinys sudarytas iš tų pačių sandų, kaip ir prieš jį paminėtas terminas, tik tie sandai sukeisti vietomis, o abiejų dūrinių kitų kalbų atitikmenys tokie pat. Taigi šiuos dūrinius reikėtų laikyti sinonimais.

Keturi dūriniai, vartojami kalkių rūšims pavadinti, turi antrąjį sandą *kalkis* (žr. LKŽ V). Tokią šio žodžio formą rodo kitų rūšių pavadinimai – L. Ivinskio pateikti sudėtiniai terminai, pvz.: *kālkis paprastas*, lot. *Calx communis* Pr 30; *kālkis grudiėtasis*, lot. *Calx Lychnitis*, *Calcareus granularis* Pr 30 ir kt. Dūrinių su antruoju sandu *kalkis* pavyzdžiai: *anglėkalkis* ~ *angliėkalkis*, lot. *Calces caementariae*, lenk. *Węglany wapna*, vok. *Brausekalksteine oder Kohlensaure Kalke* Pr 30 (: *anglės, kalkis*); *gaurakalkis* ~ *gaurākalkis*, lot. *Calx striaefomis seu Stalagmias*, lenk. *Wapień naciek albo sopel*, vok. *Der fasrige Kalksinter* Pr 30 (: *gaurai, kalkės*), L. Ivinskis pateikia ir sinonimą: *gražiausis ira ant salos Antiparos, paprastaj wadinas lekėtkālkis* Pr 30 (: *leketas* 3. „varveklis“ DŽ, *kalkis*), plg. lenk. *sopel* – geol. „stalagmitas“, *stalagmitai* „karstinių urvų varvekliai, augantys iš apačios į viršų“ ChTŽ; *varėkalkis* ~ *wariėkalkis*, lot. *Calx fodinalis cuprifera*, vok. *Zechstein* Pr 6 (: *varis, kalkis*), plg. lot. *cuprum* – „varis“.

Ketvirtąjį terminą būtų galima skirti prie šio darinių tipo, tačiau neaiškus jo pirmojo sando pamatinis žodis: *sraugėkalkis* ~ *sraugiėkalkis*, lot. *Caementum calcareum interjectum*, vok. *Muschelkalk* Pr 6 (: *sraigė?, kalkis*), plg. vok. *der Muschelkalk* – geol. „kriauklėklintė“.

Rasti dar du iš dviejų daiktavardžių sudaryti dūriniai: *plytmolis* ~ *plūtmolis*, lot. *Argilla, lateraria seu Argilla martialis*, lenk. *Glina ceglarska*, vok. *Der Lehm* Pr 27 (: *plyta, molis*), plg. *plytmolis* I „plytoms tinkamas molis“ LKŽ X; *taukrievis* ~ *tāukriewis*, lot. *Talcum schistosum*, lenk. *Łupek talkowy*, vok. *Talkschiefer* Pr 4 (: *taukai, rievė*), plg.

tálko skalūnas „skalūnuota metamorfinė uoliena iš talko su chloritu, žėručių ir kitų mineralų priemaiša“ ChTŽ, 1 *talkas* „labai minkštas riebus mineralas – vandeningasis magnio silikatas, vartojamas medicinoje, kosmetikoje ir technikoje“ LKŽ XV.

L. Ivinskio naujadarai, padaryti iš dviejų daiktavardžių, pagal sandų reikšmių santykį yra prijungtiniai (determinatyviniai). Jų pirmasis sandas apibrėžia antrąjį. Šio tipo dūriniai ir bendrinėje kalboje, ir terminijoje yra įprasčiausi. Pirmasis daiktavardinis sandas gali antrąjį sandą apibrėžti įvairiai, tai matyti ir iš L. Ivinskio dūrinių. Pirmuoju sandu nurodomas panašumas (*leketkalkis*, *stiklagelžis*), medžiaga, iš kurios sudarytas antruoju sandu pasakytas mineralas (*anglėkuolas*, *dervakuolas*), paskirtis (*plytmolis*), vieta, kur jis yra randamas (*laukakuolas*), rūšies sąvoka (*molaskiltis*, *ugnėskiltis*).

Pagal daiktavardinių sandų jungimą šiek tiek mažiau nei trečdalis aptartųjų L. Ivinskio dūrinių yra be jungiamųjų balsių. Dvylika dūrinių sujungta balsiu -a- (pvz.: *auksagelžis*, *gaurakalkis* ir kt.), kuris dažniausias yra ir dabartinės bendrinės kalbos dūriniuose, dar penki naujadarai sujungti balsiu -ė- (pvz.: *ugnėskiltis*, *anglėkalkis* ir kt.), o du – dvibalsiu -uo- (*rašmuogelžis*, *rašmuoskiltis*), kuris yra labai retas ir pasitaiko tik lietuvių kalbos tarmių dūriniuose. Daugumos lietuvių kalbos dūrinių jungiamieji balsiai yra atsiradę iš kamiengalių balsių, šis polinkis, kai jungiamasis balsis sutampa su pirmojo sando pamatinio žodžio kamiengalio balsiu, matyti ir L. Ivinskio naujadaruose, pvz.: *arlagelžis*, *gaurakuolas*, *kosaskiltis*, *stiklagelžis*, *anglėkalkis*, *anglėkuolas* ir kt. Tačiau septynių dūrinių jungiamieji balsiai nesutampa su kamiengalio balsiais: *dervakuolas*, *molaskiltis*, *rauplakuolis*, *žirnakuolis*, *varėkalkis*, *rašmuogelžis*, *rašmuoskiltis*.

Aiškių dūrinių su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandais rasta 11. Kai kurių pavadinimų antrieji daiktavardiniai sandai pasirinkti tokie pat, kaip ir dūrinių, sudarytų iš dviejų daiktavardžių. Su antruoju sandu *kalkis* rasti trys šio tipo dūriniai: *kietkalkis* ~ *kiètkalkis*, lot. *Calx Spissa*, lenk. *Wapień zbity*, vok. *Grobkalk* Pr 7 (: *kietas*, *kalkis*), plg. *kietkalkis* I „kietosios kalkės (*Calx spissa*)“ LKŽ V; *senkalkis* ~ *sēnkalkis*, lot. *Lychnites*, *Marmor candidum*, lenk. *Wapień stary*, vok. *Urkalk oder körnige Kalkstein* Pr 4 (: *senas*, *kalkis*), plg. *senkalkis* I „senas grūdėtas kalkakmenis“ LKŽ XII; *šakėtkalkis* ~ *szakiètkalkis*,

lot. *Calx virgulata*, lenk. *Wapień gałzgowaty*, vok. *Der Tutenkalk* Pr 30 (: *šakėtas* 2) „su ruožais, panašiais į šakas“ LKŽ XIV, *kalkis*), plg. lot. *virgula* – „šakelė“, lenk. *gałąź* – „šaka“. Pastarasis dūrinys skirtinas prie retesnių, nes bendras dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių polinkis – darybiškai neskaidomi jų sandų kamieniai, o šio dūrinio pirmasis sandas yra priesaginis būdvardis.

Su žemaitišku daiktavardžiu *kūlys* sudarytas vienas šio tipo terminas: *senkuolas* ~ *sėnkuolas*, lot. *Psaronius tenax*, lenk. *Afanit zbity*, vok. *Urgrünstein*, kitajp *wadinas djonitas* Pr 4 (: *senas, kūlys*), plg. *dioritas* „vidutinio rūgštingumo magminė intruzinė uoliena“ ChTŽ. Šio dūrinio, kaip ir su abiem daiktavardiniais sandais sudarytų dūrinių, būdinga galūnė yra *-is* (*-ys*) arba *-ė*, tad šis terminas, kaip ir keli anksčiau paminėtieji su galūne *-as* dūriniai, yra nebūdingas mūsų kalbai.

Dar du naujadarai sudaryti su antruoju sandu *anglės*: *grynanglės* ~ *grinanglės*, lot. *Carbo fossilis*, vok. *Steinkohlengibirge* Pr 5 (: *grynas, anglės*), plg. 1 *anglis* 2) „tam tikras iš žemės kasamas kuras“ ir 3) DŽ chem. „svarbiausias organinės medžiagos elementas (C), grynanglis“ LKŽ I; *kietanglis* ~ *kietanglis*, lot. *Lithanthrax*, lenk. *Węgiel kopalny czarny*, vok. *Steinkohle* Pr 17 (: *kietas, anglės*), plg. *kietanglis* I „akmens anglis“ LKŽ V.

L. Ivinskis sudarė dar keletą dūrinių, kurių pirmasis sandas yra būdvardis, o antrasis – daiktavardis, pvz.: *geltžemis* ~ *gėltžemis*, lot. *Argilla sil*, lenk. *Glina malarska*, vok. *Die gelb = Erde* Pr 27 (: *geltas, žemė*), plg. *geltžemis* I žr. *geltonžemis* LKŽ III, *geltónžemis* BŽ 227, Vr „geltonos spalvos dirvožemis“ LKŽ III; *kiettaukis* ~ *kièttaukis*, lot. *Oreostear fossile*, lenk. *Talk stwardniały*, vok. *Verhärtete, Talk* Pr 28 (: *kietas, taukai*), plg. *kièttaukis* I „sukietėję žvaktaukiai, „talakas““ LKŽ V; *mėlsvamolis* ~ *mietswamolis*, lot. *Limus sub-lividus*, lenk. *Glina margłowata rzeczna*, vok. *Bläulich Lehm* Pr 12 (: *mėlsvas, žr. DūnŽ, molis*), plg. *mėlsvamolis* I „melsvasis molis“ LKŽ VII; *raudongelžis* ~ *raudongelžis* arba *raudonasis akminelis wirszkunku*, lot. *Ferrum Haematites*, lenk. *Żelazo czerwone*, vok. *Rotheisenstein* Pr 38 (: *raudonas, gelžis*), plg. *raudongelžis*: *raudongelžis* arba *raudonasis akminelis (Ferrum haematites)* I LKŽ XI; *žalsvorievis* ~ *žatšwòrievis*, lot. *Chlorytes*, lenk. *Chloryt*, vok. *Chloritschiefer* Pr 4

(: žalsvas, rievė), plg. vok. *der Schiefer* – „skalūnas“, *chlorito skalūnas* „įvairaus atspalvio žalios spalvos metamorfinė skalūnuota chlorito uoliena“ ChTŽ.

Dar vieną terminą būtų galima skirti prie šio darinių tipo, tačiau nelabai aiškus jo pirmojo sando pamatinis žodis: *žuvėtakis* ~ *žuviėtakis*, lot. *Nitrolithus albinus*, lenk. *Natrolit rybie oko*, vok. *Der Albin, Fischeaugenstein oder Schthyophthalm* Pr 25 (: *žuvėtas?*, *akis*).

L. Ivinskio dūriniai, kurių pirmasis sandas yra būdvardis, o antrasis – daiktavardis, pagal sandų reikšmių tarpusavio santykį, kaip ir aptartieji pirmojo tipo dūriniai, yra prijungtiniai. Jų pirmasis sandas apibrėžia, pažymi antrąjį. Dauguma šių sudurtinių terminų yra rūšiniai mineralų pavadinimai. Šio tipo naujadarus L. Ivinskis greičiausiai sudarė savarankiškai, nesekdamas kitų kalbų atitikmenimis.

Tik du aptariamojo tipo L. Ivinskio dūriniai yra su jungiamuoju balsiu, o visi kiti – be jungiamojo baltio. Du su jungiamaisiais balsiais sudaryti sudurtiniai terminai turi skirtingus jungiamuosius balsius: *-a-* ir *-o-*, pastarasis balsis tokio tipo bendrinės kalbos dūriniuose būna labai retai.

Dūrinių su veiksmazodiniu ir daiktavardiniu sandais tipas dabartinėje terminijoje yra negausus. Kaip rašo St. Keinys, „sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas remiasi veiksmazodžiu, o antrasis – daiktavardžiu yra palyginti nedaug. Jų yra 17 kartų mažiau, negu darinių su dviem daiktavardiniais sandais“⁹. L. Ivinskis šio tipo dūrinių pateikė taip pat nedaug – tik keturis, tačiau nelengva nustatyti, kokią veiksmazodinio sando formą L. Ivinskis vartojo juos sudarydamas, pvz.: *mėgenkuolas* ~ *miegėnkuolas*, lot. *Silex Lydius*, lenk. *Kamień probierski albo Lydijski*, vok. *Probirstein* Pr 21 (: ? *mėgenti*, *mėgena*, *mėgeno* „bandyti, ką daryti“ DūnŽ, *kūlys*), plg. vok. *der Probirstein* tech. „prabavimo akmuo“; *skambkuolas* ~ *skambkuolas*, lot. *Basanites schistosus*, lenk. *Kamień brzmiący*, vok. *Klingstein oder Phonolith* Pr 7 (: *skamba*, *kūlys*), plg. lenk. *brzmiący* – „skambantis“, vok. *klingen* – „skambėti, skardėti“; šie dūriniai yra nereguliarūs, nes, kaip

⁹ Keinys St. Lietuviškų sudurtinių terminų daryba. – *Lietuvių kalbotyros klausimai: Lietuvių kalbos specialioji leksika* 22, Vilnius, 1983, 100.

buvo minėta, jie turi nebūdingą galūnę *-as*; *plūdalkis laukakuolinis* ~ *plūdalkis laukakuolinis*, lot. *Argyrodamas tessellatus*, lenk. *Fluspat blaszkowy*, vok. *Der FlussSpath* Pr 32 (: *plūdo, kalkis*); *veltmolis* ~ *wèłtmolis*, lot. *Smectis fullonum*, *Argilla Smectis*, lenk. *Ziemia suknowalska*, vok. *Die Walkerde* Pr 28 (: *veltas, molis*), plg. *veltmolis* I „toks molis“ LKŽ XVIII, lot. *fullōnius, a, um* – „(milo) vėlimo“.

Šio tipo terminus L. Ivinskis turbūt sudarė sekdamas kitų kalbų atitikmenimis. Paminėtieji terminai yra prijungtiniai, jų veiksmazodinis sandas apibrėžia daiktavardinį, ir atitinka šio tipo bendrinės kalbos dūrinių polinkį – abu sandus jungti be jungiamojo balsio.

Dūrinių, kurių pirmasis sandas remiasi daiktavardžiu, o antrasis – būdvardžiu, bendrinėje kalboje yra tik su sandu *-palaikis*, pvz., *šunpalaikis, knygpalaikė*. L. Ivinskis pateikė tik vieną nebūdingą šio tipo dūrinių: *auksogeltis* ~ *auksògeltis*, lot. *Arsenicum auripigmentum*, *arsenicum sulphureum flavum*, vok. *Realgar, Das Rauschgelb* Pr 41 (: *auksas, geltas*).

Remiantis dabartinės kalbos sudurtinių žodžių ir sudurtinių terminų tyrinėjimais¹⁰, galima sakyti, kad būdingiausi lietuvių kalbos dūrinių darybos tipai yra šie: 1) daiktavardis ir daiktavardis, 2) būdvardis ir daiktavardis, 3) daiktavardis ir veiksmazodis, 4) būdvardis ir veiksmazodis. L. Ivinskis savo naujadarus dažniausiai kūrė, remdamasis pirmaisiais dviem darybos tipais, vadinasi, jo sudaryti sudurtiniai terminai atitinka dariausius dabartinės lietuvių kalbos durybos tipus, tačiau daugelio dūrinių sandų pamatiniai žodžiai (*kalkis, kūlys, skiltis*) yra neįprasti ir nebūdingi bendrinei lietuvių kalbai.

Nemažai dūrinių su abiem daiktavardiniais sandais bei dūrinių su veiksmazodiniu ir daiktavardiniu sandais L. Ivinskis sudarė, sekdamas kitų kalbų atitikmenimis, o dūrinius, kurių pirmasis sandas būdvardinis, o antrasis – daiktavardinis, greičiausiai kūrė savarankiškai.

Apibendrinant galima pabrėžti tai, kad L. Ivinskis vedinius mineralams pavadinti darė ne tik su dariais lietuvių kalbos darybos formantais, pvz., priesagomis *-enis, -enė, -ainis, -ūnas*, priešdėliu *pa-*,

¹⁰ Urbutis V. *Žodžių darybos teorija*, Vilnius, 1978, 65–121; Keinys St. Min. str., 70–121; *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1994, 150–167.

bet ir su menkai dariais, pvz., priesagomis *-ėtras, -ėinis, -ėitis, -ėtis*, priešdėliais *pro-, san-*. Sudarydamas sudurtinius mineralų pavadinimus, jis dažniausiai vartojo bendrinei kalbai nebūdingus, paprastai iš savo tarmės paimtus antruosius sandus, pvz., *-kuolas, -gelžis, -skiltis, -kalkis*. Dalį naujadarų L. Ivinskis kūrė savarankiškai, tačiau nemažai jų sudarė ir sekdamas kitų kalbų atitikmenimis, taip pat ne visų pamatinių žodžių pasirinkimo motyvas aiškus.

L. Ivinskio sukurti mineralų pavadinimai praktiškai neprigijo ir dabartinėje terminijoje nevartojami pirmiausia, matyt, dėl to, kad „Prigimtūmenė“ nebuvo išspausdinta ir abu pirmosios dalies rankraščiai nebuvo plačiau žinomi. Jeigu „Prigimtūmenė“ būtų buvusi paskelbta, kai kurie L. Ivinskio teikti terminai būtų galėję ir prigyti, pvz.: *dervenis, sviestenis, baltmenis, pilkmenis, ledeinis, molėtis, ragūnas, baltuonis, plytmolis*, kaip prigijo *ragainis*. Tačiau abejotina, ar būtų įję į vartoseną kai kurie jo neįprasti ar netiksliai motyvuoti naujadarai, pvz.: *jakšenis, taukenis, tirptenis, vyšnenė, gelžmina, proreivis, gaurakuolas, piengelžis, rašmuoskiltis, veltmolis* ir kt.

Dabartinėje terminijoje mineralai, kuriems pavadinti L. Ivinskis teikė naujadarus, dažniausiai įvardijami skolintais terminais, pvz.: *baltmenis* Pr 22 – *albitas* ChTŽ; *baltuonis* Pr 23 – *leucitas* ChTŽ; *ledejnys* Pr 35 – *kriolitas* ChTŽ; *pilkmenis* Pr 23 – *coizitas* ChTŽ; *riewėnis* Pr 31 – *dolomitas* ChTŽ; *skiliėtras* Pr 30 – *tufas* ChTŽ; *kiėttaukis* Pr 28 – *talkas* ChTŽ; *stiklagelžis* Pr 38 – *hematitas* ChTŽ ir kt. Tad ar nevertėtų prisiminti lietuviškus L. Ivinskio pavadinimus.

SUTRUMPINIMAI

ChTŽ	–	Daukšas K., Barkauskas J., Daukšas V. ir kt. <i>Chemijos terminų aiškinamasis žodynas</i> , Vilnius, 1997.
DūnŽ	–	Vitkauskas V. <i>Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas</i> , Vilnius, 1976.
DŽ	–	<i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> , Vilnius, 1993.
LKŽ	–	<i>Lietuvių kalbos žodynas</i> , Vilnius, 1956–1999.
Pr	–	<i>Prigimtūmenė</i> (rankraštis), 1870.
TŽŽ	–	<i>Tarptautinių žodžių žodynas</i> , Vilnius, 1985.

LAURYNAS IVINSKIS' NEOLOGISMS OF MINERALOGY

Summary

Laurynas Ivinskis (1810–1881) in the first part of his manuscript „Prigimtūmenė“ presented over 400 terms of geography and mineralogy. His neologisms of mineralogy make about 1/5 of all terms presented in this part. A bit more than a half of neologisms of Ivinskis are derivatives, others are compounds. The largest part of the group of derivatives are derivatives made with suffixes which name minerals. Ivinskis used to create derivatives not only with popular Lithuanian language formants, for example, the suffixes *-enis*, *-enė*, *-ainis*, *-ūnas* and the prefix *pa-*, but also with less popular formants such as the suffixes *-ėtras*, *-einis*, *-eitis*, *-ėtis* and the prefixes *pro-*, *san-*. Ivinskis compounds correspond with the most productive types of the compounding in the modern Lithuanian, though many underlying words of components of compounds are unusual and not characteristic to standard Lithuanian, for example, *kūlis*, *kalkis*, *gelžis* and *skiltis*.

Names of minerals created by Ivinskis practically have not taken root and they are not used in modern terminology probably not only because „Prigimtūmenė“ has not been printed, but also because some of his neologisms were unusual and their motivation is not accurate.

Albina AUKSORIŪTĖ
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius
E. paštas albinaa@ktl.mii.lt

Gauta 2001 07 20